
A' TAPASZTALATI LÉLEKISMERETBŐL LEHOZOTT SZÉPTUDOMÁNY.

I. A' TAPASZTALATI LÉLEKISMERET' ALAPVONATAI.

1. §. *Az élet' lépcsői.* Sokféle életet ismerünk, mellyek a' hatósság' más más lépcsőin állanak. Nagyobb lépcsőn áll a' pusztá chemiainál a' növényi élet, ennél az állati. De tudjuk, hogy az állati élet is tökéletesedhetik (szemünk' láttára, az emberben). Az állati élet, *érzési*, állatérzési. Ezen pusztá érzésnél pedig felebb való:

1. *Az önértés*, személyes érzés (conscientia sui, personalitatis sensus).
2. Ennél ismét felebb rangban áll az *önismeret* (cognitio sui).
3. Hogy a' pusztá önismeretnél felebb kell lenni az *önigazgatásnak*, ama' nevezetes autonómiának, világos.

Ezek szerint legalább is ötféle életet ismernénk: 1. növényi, 2. állatérzési, 3. önértési, 4. önismereti, 5. öngazgatási életet; mellyek egymáshoz úgy vannak, mint felebb felebb való élet-emeletek (potentiák).

2. §. *Az emberi élet' korai.* Csak az emberi életben tünnek fel e' földön a' kijegyzett öt élet-emeletek.

1. Minden állat- 's az emberélet is, *plántái életen* kezdődik születés előtt.
2. Születésünktől fogva, a' *kisdedkori* élet = állati *érző* élet.
3. A' *gyermekkor* a' *személyérzésen* kezdődik.
4. Az *ifjúi kor* az *önismeret' kora*.
5. A' *meglett kor*, az *önigazgatásnak*, az autonómiának kora.

A' megért kor' autonomiájában el van érve az emberi tökély. Azonban jól látjuk, hogy a' kimutatott életkorok' sora után elmaradt még a' tisztes *öregkor*. A' mint tehát nem tudhatjuk mi volna még e' földi életünkben az autonomiának felebbi emelete, melly az öregkorra tartoznék; úgy, vagy azt kell feltennünk, az *öregkor'* tudva lévő testi erőtlenségénél fogva hogy itt visszalépés van a' természetben; vagy (a' mint ki is fog jőni) azt kell megengednünk, hogy az *öregkor*, egy más, testi érzéseinken felül lévő, életre való készület.

3. §. Azon tulajdonokat, mellyek által életkoraink felebb felebb emeltetnek, *tehetségeknek*, emberi lélek' tehetségeinek nevezzük. Ezek a' tehetségek közönségesen háromfélék lehetnek: 1ször *belső*k, mellyek magunkra visszadolgoznak. — 2ször *külső*k, mellyek a' kivüliekre hatnak, és 3ször *közbülső*k, mellyek a' bel- és külsőkre egyaránt vitetnek, vagy mellyek a' kettőből tétetnek öszve. Kár, hogy lipsziai prof. Krug úr ezen középső tehetségeinket be nem veszi, holott majd minden tapasztalati tehetségeinket erre lehet vinni, mivel tiszta *belső*t (lelkit) vagy tiszta *külső*t (testit) csak elvonás (*abstractio*) által lehet ismernünk. Így tehát öt korainkban háromhárom főtehetségeink lévén: mind öszve 15 főtehetségeinket kell előadni.

4. §. Minthogy pedig tudjuk, hogy a' mint vannak egymásra a' korok' emeletei (az érzés, önérzés, önismeret, autonomia), úgy kell lenni a' tehetségek' egy nemű emeleteinek is: következik, hogy ha az első kisded-, vagy állati kornak tehetségeit kitaláljuk, a' felebb valókat egy kevés figyelemmel azon irány után kikereshetjük. Úgyde világos, hogy az érzési kornak *belső*je = *belső érzési*, *külső*je = *külső érzési*, és középső tehetsége = *közép érzési*. Csak az van tehát hátra, hogy az érz (vagy érez) gyökérből, nyelvmitésen a' legegyszerűbb raggal tegyük ki azt a' csak érzést, a' mi csak *belső*. Ezt teszi ugyan az ér-

zelés (Tud. Öszv. I. köt. 181 lev. végén *) és 231. 9.) vagy csak *érzítés* (Empfindung, mint: in sich Findung, Fichte után. De az állati belső érzésre, sok az in sich Findung. A' ki magában talál valamit, felebb van az állatoknál). Inkább ismerjük az *ösztönt* (instinctus), a' külsőre vitető állati érzést. Az ösztön által való érzés, az intuitus, 's nálunk a' *nézés* (nem szemlélés, a' mi több).

Eltalálván a' puszta érzési kor' bel-, közép-, és külsőjét az érzés, nézés és ösztön tehetségeket; a' többi felsőbb korokéit ezeknek alapjokra építjük, a' mint következik:

Életkorok.	T e h e t s é g e k.		
	Belső	Középső	Külső
Állati, kised, érzési.	Érzélés vagy érzés = az érzés' belső puszta felfogása.	Nézés (Anschauung).	Ösztön (Instinctus).
Gyermeki, ön-érzési.	Előterjesztés (Repraesentatio).	Képzés (Imaginatio).	Érzővágy (Appetitus sensitivus).
Ifjúi, önisméret' kora.	Értelem (Intellectus).	Érzedelem (Sentimentalitas).	Érzelem, von-szalom (propensio).
Meglettkor = önigazgatású (Autonómica).	Okosság (Ratio) felsőbb értelem.	Lelkesedet (Ideal).	Akarat.
Öregkor.	Lelkiismeret.	Magasztalt látás (visio exaltata).	Hit.

5. §. Meg kell jegyezni ezen tábla' szerkeztetésére nézve:

1. A' (4. §.) kimutatott arány áll minden felebb lépésén. p. o. 1. a' mint az érzésből sok maga meg-

*) Hol az I-I helyett kell lenni II-nek.

hatása által lehet önérzés = úgy az érzellésnek sok maga meghatása (elől meg elől hozása) által lehet előterjesztés = úgy sok nézleésből, képzés stb. 2. A' millyen felebb van az önérzésnél az önismeret, ennél az önigazgatás = épen olly felebb van az előterjesztésnél, az értelem; ennél az okosság = épen úgy van a' képzés felett az érzedelem, 's e' felett az ideál stb.

2. Tehetségeink felebb felebb emelései által, a' testiek, a' pusztá érzésiek, szembetünőképen lelkesítetnek; úgy hogy már az öregkornak a' külsője is a' hit, igen lelkesi (itt van alapja a' 2. §. utoljának).

3. A' honosított nevekre nézve alapúl kell tennünk, hogy: *egyszerűbb tehetségeinket egyszerűbb szóragokkal tegyük ki.* — A' gyermekkoréi ismeretek, 's már divatban vannak. Az ifjúi korban, a' belső *ért-elemnek* épen csak a' külső *érez-elem* felel meg; és ezen kettő közzé illik tökéletesen az *érez-ed-elem*, azaz, azon érzelem, a' mellyben belső is van (a' *d* belsőt tevő rag miatt. L. Tudományok' Öszvesége, 1. §. jegyz.).

II. A' SZÉPTUDOMÁNY' ALAPVONATAI.

6. §. A' leírt tábla nevezetes tudományok' terveit állítja elő. Belső tehetségeinkről a' vizsgáló philosphia, a' külsőkről a' gyakorló és cselekvő tanít. — Hát *középső tehetségeink* mi tudomány' tárgyai lehetnek? — A' pusztá belső, sem a' külső maga még nem teszi az *embert*. Az embernek valója együtt a' kettőben, és így a' közép tehetségekben van; az ember pedig magának tetszik: és így, az egész embert felfogó közép tehetségek, a' *tetszés*, a' *széptudomány*nak (az aesthetikának) alapjai.

A' széptudomány *nézleés* nélkül nincs ugyan; de mivel nézleés még igen egyszerű állati, valamint az

öregkor' magasztalt látása is igen pusztá látványi: a' tudományos *aesthetica*, különösen a' képzés, érzedelem, és lelkesedés fő közép tehetségeinknek arányos kifejtéseit tanítja.

7. §. Az a' története az emberi tehetségek' kifejtésének, hogy először a' két végső ellenkező sarkok' tehetségei fejtetnek ki, mint könnyebben kitetszők. Későbbiek a' középszerűség' tudományai. Így, miután már a' vizsgáló és cselekvő *philosophia* kimíveltetett, még a' régi görög tudósság' korában; a' középszerűen lévő, a' két sarkokat egyaránylag tartó *aesthetica*, későn, és mint *philosophiai* tudomány Baumgarten által 1735ben, az ő: *De nonnullis ad poëma pertinentibus* — értekezésétől fogva kezdődék. Maga az *Aestheticája* kijött 1750—58; mert a' Mayeré még 1748—50ben jött ugyan ki, de már a' Baumgarten' felolvasásai után. Így következtek nevezetesebbek: Sulzer 1771—74, Schütz, és nálunk Georg. Szerdahelyi: *Aesthetica ex philosophia pulchri. Budaë* 1779. Az utolsó Wolfi: Eberhard 1790. — Kant és követői még felebb vitték ezt: Bendavid, Heusinger, Snell, Krug: *Encyclopädie der schönen Künste* 1802. — A' természet-*philosophusok* középszerűsége' helyét kimutatván: valójához közelítették: Schelling, *Verhältniss der bildenden Künste* 1802, — Eschenmeyer, *Psychologie in drey Theilen*, Tübing. 1817. — Újjobban Hegel, ideájának fellengéseivel, a' középszerűen lévő szépet csaknem a' lelkesedés' túlságaira vitte.

Hazánkban 1828ban adta ki k. tan. prof. Schedius *Principia philocaliae* stb. Ez a' tudós, a' belső' (hatalom = *δυναμις*) és külső' (*materia*) tökéletes egyesületéből hozza ki a' szépet, eredeti munkájában. Elosztja a' széptudományt: általánosra (*absoluta*) = *Calleologia*, és viszonyira (*relativa*) = *Aesthetica*. — Ezeket ismét: tiszta, és alkalmaztatott, — elfejtő és öszvetevőkre (§. 4. 5. §. 14. stb.) és így nyolcz részre.

8. §. *Első szépelv a' képzés. Képzési szép.* A' szép' elvei tehát: a' *képzés, érzedelem, és lelkesedés.* —

Minden más tudományi szép felosztások, philosophiaiak és jók lehetnek; de könnyen túlságokra vezethetnek.

1. A' *képzés* az előterjesztés' teljességét felfogja, és annak külső formát ad. Míg ez csak bennünk maradó: még nem szép. *Kiadás* által lesz *képezet* (Ausdruck), — 's *képezet nélkül nincs szép*. (Tudjuk, hogy a' *képzés*, a' gyermeki kor' tehetsége. Hogy ez a' tarkasága tessék, a' *képezet*, vagy *kiadás* által lehet megnyerni).

A' *képzés* első és alsó lépcsője a' *szépnek*. Ez tűnik fel:

1. Az *ékesítettekben*. Az *ékesítés* mellékes éke a' *szépnek* (ornatus, decor).
2. A' *czifrázás*, szer felett való *ékesítés*.
3. A' *nyalka*, kecses, furcsa, piperés, alsóbb lépcsője az *ékesnek* (das Hübsche).
4. A' *szépecske* (lepidum, niedlich schön) kis mértékre vett *szép* (a' *nefelejts*, *gyöngyvirág*, *gyermek* stb).
5. Az egyszerű *szépnek*, a' *csinosnak* (nett), nem kell *ékesítés*.

Ezekben közszabály: 1. Az *ékesség* csak *mellékes* mív (*παρεργον*). 2. Ez által a' *szép* el ne fedeztessék.

6. A' *képzetek*' hasonlítása *elmésség* (ingenium). Ez igen sokféle: 1. Ha *nevetést* indít: *nevetséges*, *kaczagó* (ridicul.). — 2. Jó *vérű*, *virgoncz* (humorú) — a' ki *kész nevetségest* találni. 3. Természetes, *csintalan*, (naiv, nativum), a' *természetes és feszes világi élet*' ellenkezéseiből jött *nevetséges*. 4. A' *víg* (comicum): a. *széles értelemben* = *nevetséges*; b. *szorosán* = *elmés csalfa*; c. *legszorosabban*, az *emberi bohóságokat* *kinevettető*. d. Az *alacsonyabb comicum* = *bohó*, *burlesk*; — e. *képtelen* a' *grotesco-comicum*; — f. *kalandozó* a' *carricatura*. Ide tartoznak az *alacson nagy hősi képekben* — és a' *nagy hősieket alacson képekben állító heroico-comicumoknak* *nemei*.

9. §. *Második szépelv az érzedelem.* II. Az *érzedelem* = *értelem által meghatott vonzalom* (4. §. táb.) — A' *mív* = *életre hozott értelem* lévén: mint még csak ilyen, nem szép. De ha az életre hozott értelem (a' *mív*), vonzalommal (érzelemmel) elevenül; előáll a' *mívben* a' *magához vonzó, az érzedelmi, melly minden értelmest részére hajt, azaz a' kellem* (gratia).

A' szép csak a' közepszerénységen lehet. És így a' képzés' és lelkesedés' közepe, a' *kellem*, melly az érzedelem' szülöttje, szülöttje a' legszebb ifjúi kornak, ennek, egész életünknek, és tehetségeinknek közepe, olly közép, a' hová egész életünk 's a' szép' teljessége is öszvevonsozódik. — Érzedelem nélkül nem lehet szép. E' nélkül túlságok a' gyermeki képzetek. A' meglett-kor' lelkesedései, ha nincsenek hintve tehetségeink' bájos közepéből, soványságok.

Az érzedelmiben feltetszik:

1. A' *kedves*, azaz a' gyönyörrel párosított szép (venustum, reizend). Az eleven, a' mozduló *kedves*; a' holt, lepel alá való (mint azt a' gr. Károlyiné' emlékében, Ferenczy, művészi lélekkel el is takará). — Az élő' teljes jelentő pillantását felfogni, a' *mív*' kedvességére tartozik, hogy meglehessen a' mit Mengs monda: Rafael, kedvességével meghosszítja a' pillantatot!
2. A' *kellem* (gratia), mint felebb.
3. *Indító-érzékenyítő* (permovens, rührend). Előkészületein aggodalomba tehet képzés által, hogy majd kitetszőbb állandó kedvessel lépjen meg. — Így fogta fel Kazinczy a' törteleni szép napokat. (indító a' Georg. IV. Episodja 464 és 506. stb).
4. Az élénkebb indító, *érzedelmivé*, sentimentállá válik. Úgy hogy a' képzetek' szárnyain felebb felebb emelkedhetünk az indítóra, végre az érzedelmire.

10. §. *A' lelkesedés 3ik elv.* A' lelkesedés az érett kor' tulajdona. Az okosság és az akarat, végső őrei az *ideálnak*, melly, ha mind a' kettőnek egyenlő rész-

vényese: helyt fog a' szépek' sorában. Mint a' képzés' felsőbb rangja *), a' képzeteknek lelket ad, 's azokat új életre teremti.

Lelkesedésre mutat:

1. A' nagy, a' felséges, a' mint inkább közelít a' lelkesedéshez. Így felségesülhetnek a' természet, a' nagy tettek (Horat. Od. III. 5. 41.).
2. A' mértékhaladó = *óriási*, colossi.
3. *Nemes* (nobile), az erkölcsi nagyság. — Követői az *érdemes*, a' *tiszteletes* (Od. III. 3. 1. és 2. 21.).
4. *Innepi* = mellyel a' valódira, a' szentre készítünk (Georg. 1. 498. Aen. VI. 264.).
5. *Méltóságos*, *pompás* = fénykört vonó.
6. *Indulatos* (patheticum). — Lélekrázóan ébreszti a' nemesebb 's erősebb indulatokat, önérdeme' érzésével. A' magát mutogató indulatos = *dagály*, — a' kérkedő puffadt, gőgös (Indulatos a' Turnus' monologja: Aeneis X. 668 stb. Dido. IV. 365.).
7. A' *csodálatos*, a' természetrendtől eltér. Nagyobb mértéke ennek a' *szörnyet* (Ungeheuer).
8. *Rettenetes*, a' nagy' erejével fenyegető. — Nagyobbja az *iszonyú* (horribile).
9. A' *keservi* (tragicum), = *csodálást és együttszenvet szerez*. Túlsága a' siránkozó. Jól határozta Aristoteles, hogy a' *tragicum félelmet és szánást indít*. A' mint az emberi erő elszántsága által a' történettel küzd; úgy tartoznak jelenetei a' tragicumokra, a' keservezetekre. Nem szükség, hogy szomorúra menjen mindég ki a' keservezet — nehez diadallal is végződik — de ha lerogyna is a' vészek között, még is állhatatos legyen az emberi nagy lélek.

11. §. A' *szépmív' történetalapja*. Mihelytt az ember magát (a' közepszerénységben) felfoghatta: azonnal

*) Tudjunk, hogy ha a' nézlés = b, lesz a' képzés, = b² az érzedelem = b³, és a' lelkesedés = b⁴; és így a' képzés a' lelkesedésre a' mint = b²: b⁴ = b²: b² b² Illyen szemléleti fogások alá lehet venni az egész 4 §i táblát.

hajlott a' szépmivességre. Nem csodálhatjuk, mi szerencsés halandó lehetett Baumgarten, a' ki minket a' szép' philosophiájára tanítani kezdett, mert a' szép' elvei, a' szépmivesség is igen régi. A' görög példányok — minden szépphilosophiai fuvallatunk mellett, még most is szinte követhetetlenek. Nagy kérdés: csináltak-e az új szépphilosophusok a' mívészég' tökélyeire annyit, mint ama' 17dik század' nagy tudakosa Galilei, azon emelő szerszámok' tudakos elfejtéseivel, melyekkel már ez előtt négyezer esztendőkkel az egyiptomi pyramok' építésében, éltek. Ered, virágzik 's enyészik a' szépmívesség! 's történetének alapja kimutatott három elveiben van letéve.

A' két kitetsző végsőzet: a' gyermeki *képzetet*, és az érett kor' *lelkességét*, elébb kellett miveletbe hozni. Későbbi idők' szülöttje a' *kellem*. Az érzelmi ama' két végsők közzé a' görögöktől varázsoltatott titok! (a' mívészég' eredésére nézve). A' mívi hanyatlás' történetére nézve is, világos, hogy: a' *kellem*' bájos közepén, a' gyermeki képzés' és ideál' végsői között, a' súlyegyent megtartani nehéz. A' mind a' két oldalakra hintázó érzedelem, könnyen hajlik, és így vemedhetik is, a' gyermeki tarka képzésre egy felől, más felől a' száraz és sovány ideáléra. (Itt kell alapulni a' Herder' jutalom munkájának: Ursachen des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern, da er geblühet).

12. §. *A' szépmívészetek' közönséges elosztása.* A' szépmívészetnek tehát természet szerint három nagy osztályai lehetnek:

1. Képező mivek, mellyekben a' képzés uralkodik. Ide tartoznak mind azok a' mivek, mellyek a' formák', az idomzatok' teljességeire tartoznak = *képező mivek* (plasticae artes).
2. Érzelmi mivek. Minden szépnek ugyan részt kell a' kellemből venni; de van egy külön osztálya, mellyen természete szerint a' sentimental terjed el,

melly a' belső teljességet eleven külszínnek' kellemeivel adja ki. Ezek a' színező mívék, a' *festések.*

3. A' lelkesedett mívék, mindent ideálra vezetnek. A' lelkesedés belsőre hajlik. — A' tudományok belsőink' remekletí. És így, a' *szép tudományok* 's különösen a' *szépköltés* az ideál mívezetekre tartoznak.

Azonban tudjuk, hogy a' *plastica*' és *festés*' kellemei egy pillantatot fognak fel 's örökítenek a' hézagban; pedig olly szépeknek is kell lenni, mellyek az egymás után következő szépet adják elő, *az időben, a' mozgásban.*

Ezek az idői vagy mozgási szépek: 1. A' képzésben a' *mimica* = *mozgalom*, melly a' tagok' változtatásai-
val adja ki a' szépet, 's vezeti a' képzést. 2. Az ér-
zelemben az idői a' *hangmív*, a' *muzsika*. 3. Noha a' széptudományok minden tehetségeinket hatalmuk alá vethetik; még is engedik magokat a' mozgás után mineműsíteni, mert tudjuk, hogy a' *folyó beszéd*, a' *prosa*, jobban mozoghat, mint a' *kötött beszéd*, a' *költésmív*. Úgyhogy lehet egy kis allegoriával mondani: *a' poesis, a' beszédnek plasticája.*

A' szépmívéknek tehát hat fő osztályai vagynak: képezés, mozgalom, festés, hang-, költész-, és beszéd-
mívék.

A' szépmívék' elosztásaiban, sokan eltépi a' szépet kíméletlenül, 's még sem lehetnek bizonyosak a' teljes osztás felől, akár mint folyamodjanak szépentüli logicájokhoz. — Krug úr, hang, testállás, és mozgás-
mívékre osztja a' szépmívéket (*tonische, plastische, mimische*). De nem csak száraztudományi renddel kell a' szépet elosztani, (a' szépet felfogó közép tehetségeink nélkül) hogy azok csak idői, hézagi, és idő-
hézagiak volnának. — Ezek tudománytúltságok a' szépben. — Meg kell mutatni minden szépmívnek a' többihez való, nem pusztá, hanem szépviszonyait. A' *muzsika*' és *plastica*' szép viszonya, nem csak az időből és hézagból jó ki. — Így lesznek a' szépmívék' alsóbb el-

osztásaik is erőltetettek, sokaknál, új meg új túlságok' közbe jövetelével; mikor a' képzeti, érzedelmi, és lelkesedési szépek, tisztán kísérnek, minden széprejtekekbe.

A' szépmívek' külön osztályai.

A. A' képzési mívék' elosztása.

13. §. A' szépmivészég' külön osztályaiban ismét fő viseletűek a' képzés, érzedelem, és lelkesedés. Mert ezen hármaknak functiói, újra más más mértékben 's alakban hathatják meg a' míveket. Így lesznek:

I. Egyszerrei hézagai mívék, képezők, plasticaiak; részei:

1. Felületben képezők — *rajzoló*k közönségesen.

a) Csak vonatokkal = különösen *rajzolás*.

b) Kivarrással = *tűzés*.

c) Kirakásokkal: *a) kövekkel* = mosaik — *β) falapokkal* = furnierozás — *δ) állatok' tollaival, szőreivel, bogarak' fényes szárnyaikkal, csigaházakkal, mohokkal* stb.

d) A' chemiai dendriticonok is ide tartoznának, mellyekkel sok szép természeti formajátékokat lehet előállítani.

2. Hézagban képezők, tulajdon képezők, plasticák.

a) Érzedelmi képezés (plast. sentimentalis) = *képszobormív* = statuaria.

b) Képzési plastica (képzési képezés). Több tárgyak' előállításával fárasztani a' képzést a' szobrászatban nem lehet. A' régiektől csak Laocoont és Niobét birjuk. (Hogy ez is egy épületi homlokra tartozott volna, és így nem aljlap (Grund) nélkül, úgy véli Oken az Izisében). — Ott tehát, több képidomzatok szükségesek; egy aljlapról kevésbé — jobban *kiemelt* képeket lehet előállítani.

a) Legkisebb kiemelésűek a' *költőpénzek* nagyobbak az *emlékpénzek*.

β) A' tulajdon *kiemelt mívék* = basreliefek, leginkább kiülők.

A' *kerti mivek* is ide tartoznak, melyek magokat a' természet' tárgyait rendelik a' hézagban.

- c) A' lelkesült *plastica*, a' tudományos geometriai vonatok körül foglalatoskodik a' *szép építésben* = architecturában.

14. §. A' *képező mivek története*. A' képezőműveknek legtöbb régi emlékeivel birhatunk. A' legrégibb egyiptomiak colossálok. Sphinxek, Memnon-szobrok, kiemelt basreliefekkel (festettekkel is!) ékesített templomok — meredt ideal nagyságok. — Az indiaiak is csodás óriási szobrászatúak.

Még a' hajdani görög művekben is egyiptomi merevedés uralkodék. *Daedalus*t mondják hogy legelőször mozdulatot, elevenséget öntött köveibe. *Phidias* volt az első csodált szobrász. De ő is az idealban fogta fel a' művet, noha vegyes érzedelemmel. Munkái: 1. A' Parthenon' homlok basreliefe, mellyen előadta a' Minerva' és Neptun' vetekedéseit az olaj és a' sós viz' feltalálása felett, mellyből már csak egy viziló-fej, fő nélkül való asszonyok találatnak *) 2. A' parthenoni Minerva, mint remek. Csodálták mindenek a' lelkesített istenné' szobrát, 's a' nagy mívészt. De támadtak irigyei is. Menon vádoló, hogy a' szoborra felvett aranyat nem tette mind az ékesítésre. Az első lelkes mívésznek, áskálódói elől bosszúval kellett Athenét elhagyni. — Elisben, örömmel fogadtaték: 's hogy a' Parthenon' általa szerzett dicsőségét meghomályosítsa, — mívészi bosszúval — még nagyobb istenségnek, Jupiternek képezetén gondolkodék. Szobra' tekintetének felvevésén soká tünődvén, Homer' *Iliasa'* I. 528—530diki versei, melyekkel egy útczán éneklő lepte meg, gyúlaszták a' nagy istenség' képe' felfogására. El is végzé azt az egész mű-

*) Lásd. Müller. De signis olim in portico Parthenonis, sive Hecatompedi templi fastigio positis. Götting. Gelehrte Anzeigen, 1827. 29. Stück.

vészi világ'bámulására *) — Az idealból lassú szakokon lépdelt a' mívészség előre, az érzedelmire. *Polykletus* kezdett a' való emberi nagyság' mértékére dolgozni: de még mindig gymnasticai zömök inas ifjakat faraga, *Skopas* bachansokat, *Myron* küzdőket — mind a' felsőbb képezetekben. — *Praxiteles* lehellett legelőször kellemet munkáiba, az asszonyi kedvességeket adván elő. Sok *Venus*' szobrai, a' medicisi formák' eredetie is ez időből való. Ez a' kellemes mívész is hurezoltaték. Vádolták hogy a' gnidosi *Venus* alatt, szeretőjét *Phryné*t imádatja. Míg *Phryné*ket is faragván megmutatá, mint különbözik a' halhatatlan szépség a' halandótól.

*Lysippus*nak, az arcok' hív követőjének volt szabad egyedül nagy *Sándort* faragni. — A' következők ezeket utánzták. (Lásd. programma de statu Graeciae. S. Patak. 1827.)

A' romaiakhoz is átment valami mívészi visszfény. *Hadrian* alatt leginkább virágzott. Sok szobrok, alkalmasint a' velencei *Apoll* is, ekkoriak.

Canova († 1823) új *Phidias*nak tartatik. Olly kellemeket tudott adni míveinek, mellyek a' görög példányokban sincsenek. A' mi honi művészünk *Ferenczy*, ennek tanítványa, újonan fölfedezett köveit, ez után igyekszik lelkesíteni.

15. §. II. A' mozgó képzésmívek — mozgalmiak, mimicák. Itt is

1. Különösen képzési a' tagmozgalmi = gesticulatio, mimica propria.
2. Érzedelmi mozgalmak = táncz.
3. Lelkesedett mozgalmak: a) színjáték. b) lovag-, c)

*) A' sovány grammaticus *Salmasius*, nem láthatott azon versekben művészi felfoghatásokat. De nem a' legfelségsőbb felfogása-e egy istenségnek az a' pillantat, mikor az előtte könyörgőnek (mint itt *Iupiter Thetis*nek), hatalma' kiadásával kegyet int? — Mondhatná egy művész, hogy a' ki ezen felfogás' magasságát nem láthatja, azt sem értheti valóban és tisztán: mit kell az istenségtől kérni!

c) *bajnoki, küzdő játékok* melyek inkább ideál mozgások, és a' meglett kor' mutatványai.

B. Érzedelmi művek.

III. A' FESTÉS.

16. §. A' felület' érzedelmi műve a' *festés*. Ennek is kezdete a' *képzési* rajzolás, és árnyékozás.

De a' mű' teljessége, a' *színekkel* való megelevenítésben, az *érzelem*' feltűntetésében áll. — Tárgyai: arc, táj, történeti 's más természetiek' festése. Ezekben követi ugyan a' természet' színeit; de az árnyban is visszavert fénye' (hell-dunkel) és egyeztetése' rendével a' természetet felülmúlni igyekszik, átmenvén ezeknek szárnyain az *ideálékra* is.

17. §. *A' festés' története*. A' régi festések' példányai nincsenek. Csak Herculanium' és Pompeji' kiásásaiban láthatunk valamit. Új művszaka a' 15. századtól, az olajos festéstől kezdődik. A' mint a' szép' tulajdonai közzé fellépett: romai, florenczi, lombardi iskolákban, a' *képzés*', *lelkesevés*' és *érzelem*' fő vonatain emelkedék.

1. A' *római* iskola a' 16. százban Peruginitől tökéletesedett. Raffaell, a' mindenek' ítélete szerint legnagyobb festővel, Giulio Romanóval és a' francia Poussinnal dicsekszik. — A' természetnek, rajzolás, képezés és nemes kiemelése által való követése, fő vonala: és így, minden lelkesedésre való igyekezete mellett is, a' *képzéshez* hív.

2. A' *florenczi* iskola merészebben emelkedék a' természetivel összekötött ideálra; — de még sem az érzelmire, nem a' kellemre. Mívészei: Angelo Mihály, — Del Sarto András stb.

3. Így jött el a' kettő után a' lombardi iskola, a' kellemre, az érzelmire igyekeztvén fő mívészei: Correggio, Caraccio.

Elérvén a' művészség az érzedelmi tetőt: a' több iskolákat színezés, vagy valamely szeretett tárgy' festéseire nézve lehet elosztani. Így tűnt fel: a) A' ve-

lenczei iskola Titian fő színezőjével. b) A' niederlandiban, az idealis Rubens, Van Dyk arczfestő; virág- és gyümölcsfestő Van Huysum stb. A' német iskola új létre jött a' 18dik száz' közepén Mengs Ráfael festő által. A' francz iskola Poussinon kívül, le Brun, Lorraine, és David stb. mívészeket mutatja.

18. §. IV. AZ IDŐI ÉRZEDELMI MÍVEK = HANGMÍVEK.

1. *Képzési*, még mint csak *rajzolás* *hangmív*, a' *melodia* = a' *lejtet*: azaz, hatóssággal és idővel (rhythmussal) előadatt hangok' következése. A' *hangidőt* vagy *rhythmust* teszi: 1. maga az időmérték, és 2. a' hangköz, vagy az intervallum. Ez az indulatokban nagyobb, szelidebb a' csendben.
2. *Érzedelmi*, 's mintegy színezett hangmív a' *harmonia*, a' hangegyezés, vagy több együtti hangok' egyeztetése. Akár énekek, énekletek (cantatek) legyenek azok, akár pedig:
3. *Énekes játékok* (operák), mellyekben együtt tetszvéen fel a' költész', hang', mozgalmi', festés', és színjáték' tündérei (Aristoteles után skevopoe-tica): a' hangmív' ideáljára tartoznak.

C. Lelkesedett mívék, vagy széptudományok.

V. SZÉPKÖLTÉS = POESIS.

19. §. A' széptudományokban, minden szép fogás- és fogalmainkat (alsóbb és felsőbb conceptusainkat), a' szolgálatunkra kész szavak által kiadhatjuk; — hatalmunkban lévén a' szavakkal minden kül-, bel-, és közép tehetségeinknek kiadása. — Ezért igen szélesek a' széptudományok' körei, mellyeket u. m. Krug úr logice classicalni hasztalanság (Handb. d. Phil. 2. Band 1822. 82d. lev.). Mint minden szépmív' osztályozataiban úgy itt is igaz ez a' logica' hasztalan szolgálóskodása. — Mégis minthogy a' széptudományok, nem csak külsőképen való előadásukkal; hanem mint belsők, lelkiek is tetszenek: azokat az ismértes szép tulajdo-

nokon kívül még belzők és külzőkre (subiectivum és obiectivumokra) is lehet osztani. Csak ennyi szólója van a' logicának a' széptudományok' részeiben. De azért ezek is, mint tudományok, alatta vannak köz, alap, tudományos szabályaikban a' logica' vas pálczájának. Mert ha lehetően akarnak előadni: hódolni kell a' lehetőség' axiomájának, mellyet Kant így tett ki: *a' mi a' tapasztalás' formamódjaival* (az idő és hézaggal egy felől, más felől az értelem' formáival, vagy categoriákkal) *össze van kötve; az lehetséges.* Ez után kell hallgatni az aestheticai fő szabálynak: minden széptudományi előállításokban megkivántatik: *az idő, a' hely, és a' tettek' egyezése.*

20. §. *A' költészművek' osztályai.* A. Belző (subiectiv) költészművek:

I. Uralkodó képzéssel = *lant*, *lyrica* poesis. Tudjuk tehát hogy a' lant' véghatárai az előterjesztés és érzővagy (4. §.). A' szerint szebb, a' mint az érzedelem felé hajolhat. Mint képezésnek, két főrészei vannak, mellyek újra képzeti tarkaságukra oszlanak:

1. *Plasticai lant* — minden lehető oldalokról előállított képzetekkel = *dalok*: *a)* felsőbbek = ódák. *b)* alsóbbak: *a)* stanzák — *β)* egyszerűek, 's valódiak a' négyesek (*quadraíns*). *γ)* képezet, előadás és végezettel 14 soraiban teljes: hangzatka, sonett. *δ)* A' sokféle elegiák (tulajdonképen énekek azaz é-hangzón folyók). *ε)* A' szelid szerelmes madrigálok, stb.
2. *Mozgalmi*, mimicai dalok. Még tarkábbak: *a)* kerekdedkék (*rondeaux*); fő vonások a' természetes. *b)* hármazatka (*triolet*), öt — nyolcz sor vers, 's csak két hangvég, az első vers háromszor fordul elő. *c)* Népdalok' sokasága (*veaudevilles*). *d)* Ballade = három stropha és egy átadás — 4—5 verssel, mind csak egy vagy két véghangra. — A' végső strophasor mindenikén előfordul. *e)* Romanzok = történetkék' előadása, regék, novellák stb.

II. Uralkodó *érzedelmivel* = *mezei dalok*, pásztori dalok, (idyllek). Mi vonszana jobban magához mint az egyszerű mezei boldog élet. Most értjük már, mi után a' városi feszes tarka viszonyokat ismerjük, hogy a' mezei élet az ohajtott egyszerű boldogság' hazája.

Ez is természeti szép viszonya szerint 1 festő, szinezőre; 2 muzsikaira osztatik.

1. A' *szinező idyllek* a' pásztori élet' eleven festései.
2. A' *muzsikaiak* a' pásztori dalok, játékok, énekek. — Voss úr próbált halász idylleket is. De nem vonsz érzedelmileg a' halász élet, nem úgy mint a' mezei, pásztori. — Túlságok lennének a' vadász idyllek is.

III. Uralkodó *lelkedéssel* = tudományos versezetek, tanító költészmívek (didactica poesis). Akármilyen tudománytárgy poetai lehet, azon lelkedéssel, melly az okosság és akarat közti szülemény. (4. §.) Az erkölcsiek legnevezetesebbek. Lehetnek öltözve: 1. levelekbe; 2. satyrákba, gúnyorokba, ezek is: a) felsőbbek, (mint a' Juvenaliséi), b) alsóbbak (mint a' Horáczéi). 3. Epigrammákba, vagy rövid eltalált okos mondásokba. 4. Sokféle meséletekbe: a) aesopiakba. b) sybarisiakba (Sybarisban p. o. ugymond Aelian, nevelőjével sétált a' gyermek. A' pajkos egy figét kapván el az árostól: nevelője keményen dorgálta — elvette tőle, és — megette). c) Milesiai mesék — mindenféle mesélések, románok. d) Hősiek e) Gúnyoriak stb.

21. §. B. külvő (obiectív) költészmívek, mellyeknek belső lelkökhöz, valami külfórmanak is kell járulni. Ezek is háromfélék.

1. Képzésiek = színeköltészet, színmív = *drama* közönségesen. Ez újra három fele:

a) Plasticai drama, folyvást szembetűnő képzeléssel = *comoedia*.

- b) Érzedelmi drama a) színező, festő = tulajdon drama. β) Muzsikai = melodrama.
- c) Lelkesedett felsőbb erejű drama = *tragoedia*.
2. Érzedelmi, azaz érdekes beszélő költészművek = *epos*.
- a) Plasztikai epos = *epopoea*. A' felvett tárgyat minden oldalairól leírja.
- b) Érzedelmi epos, érdekes indulatokkal rakott *vitézi versezet* (heroicum epos).
- c) Lelkesedett verselet = felsőbb erkölcsi, vallási; — mint a' Messias, és az Elveszett Paradisom. Óvakodni kell, hogy az a' felsőbb ideal, mellynek méltósága épen abban áll, hogy általános ideal legyen, a' közönbős költészet' anyagjává ne válna. Itt a' túlságokat nehéz elkerülni!
3. Lelkesedettek. Ezeknek tárgya a' vallási, a' szent poésis: zsoltárok, hymnuszok, stb; mivel lelkesedése által szinte öszvefoly a' belző (subiectiva) poésissel: ezeknek is formái: *lyrai*, *idyllai*, és *didactikai*, mint amazoknak,

VI. A' SZÉPBESZÉDMŰV.

22. §. A' mint a' kötött beszédnek tetszeni, úgy győzni kell a' folyóak. Ez tehát legtudományosabb lehet. — A' felvett osztály szerint:

1. Képzési: Beszélgető. A' Plato' dialogusait még eddig el nem érték. Olly sokfélék, olly felséges tudományosak, még is igen szépek, igen kedvesek ezek.
2. Érzedelmi prósák; 1. leíró, 2. történeti 3. levelező.
3. Lelkesedett beszédek: 1. Tanítások, felolvasások, 2. Szónokművek (oratiók): a) törvényszéki b) vallási, szent beszéd; ilyenek a' beiktató, búcsúzó, magasztaló, 's halotti beszédek.

23. §. A' *szép-művek' tudományos története*. A' széptudomány sok vendégeket számlál. A' szépnek kijegyzett képzési, érzelmi, és lelkesült fő tulajdonai szerint, körökre osztani, 's megismerni őket könnyű; ha

mindenik osztályban megkülönböztetjük 1. A' művészetet. 2. A' tudósokat, 's különösen, a' kik a) okfő után mennek — vagy: b) csak gyűjtögetők (diletantok).

I. A' képzés' tökélyére igyekeznek:

1. Tudós művészek: *Hogarth Wilhelm*. A' szép' titkát tette a' *habzó vonások'* változataiba az ő *Analysis of beauty 1753* — könyvében. Ő róla neveztetnek a' hogarthi táblák. — *Falconnet* (Móricz István, francia művész, báró Jankovichné' nagyatya, ki a' nagy Péter czár' szobrát készítette Petropolyba. Ennek emlékpénzét a' báróné 1832ben a' magyar museumnak elküldé. — *Wieland* a' német költészek között, képzéssel legszebb, leggazdagabb.

2. Tudósok: *Crusaz*: *Traité du beau 1712—24*. Ez, a' szép' alapjának a' *rendességet* (regularitást) tette, a' kit *André* jesuita is követte. *Fernow*, Römisches Studiumjában az új statuariát, Canovát is bírálgatá 1810 *Engel*, *Ideen zur Mimik in Briefen 1785*.

24. §. II. Az érzedelemre hajló írók:

1. Tudós művészek: Ant. Raf. *Mengs*, ki philosophus festőnek mondaték, irt: *Über die Schönheit und den Geschmack in der Malerey. Zürich 1762*. *Goethe* a' kellem' szelíd poétájának tartatik, a' *Wieland*' bő képei és a' *Schiller*' fellengősei között, mérséklett kellemmel (lásd: *Vorlesungen z. Aesthetik, in Bezug auf Goethe u. Schiller. von E. Weber 1831. Hannover*).

2. Tudósok: *Aristoteles' negli ποιητικης* munkája fájdalom csonkán jött hozzánk. A' szép' alapjául teszi a' *természet' követését*, a' melly érzedelemre vezet. *Baumgarten*, *Mendelsohn* is ezen alaphoz tartoznak. *Eberhard*' okfője az *érzelmi tökély* (sinnliche Vollkommenheit), innen húzza le a' természet' követését: *Theorie d. schön. Wiss. 8. 9. §.* — *Heidenreich*, noha kanti, még is az érzedelemnek hódol.

Schelling az egész philosophiát az általános közepszerességből hozta le, 's a' széptudományt mint közepszeresűt a' philosophia' fő részének tette.

Bouterweck aestheticájában 1806 et 1815, alapul tette: a' természettel való vetekedést. Ezen vetekedésben a' miv a' természet ellenit kizárja, a' mindennapit (triviált) félre teszi, és a' nemesi érdekest kitünteti; úgy hogy a' szép miv: 1. követéssel, 2. aestheticai kiterjesztéssel vetekedék a' természettel. *Diderot*: a' szép u. m. tökéletes természetesség. *Lessing* aestheticai tétélei megvannak *Laocoonjában* (Berlin 1766), valamint *Dramaturgie* stb. 24d és 25d. köteteiben az ő munkáinak. *Batteux* Cours des belles lettres Paris 1754. 4 darab: a' természet' követését tette a' szép' alapjául. *Herder* is az érzedelem' barátja.

25. §. III. Az ideálra hajló tudósok: *Plato*, *Hippias*, *Phaedrus* és *Symposiumjában*, elszórt gondolatokat közöl a' szépről. A' szép u. m. öszvekötésben áll az igazal, jóval 's a' földfeletti felségesebb dolgokkal. Ő tehát nem annyira a' mivészi szépről, mint a' felsőbb természeti, világi, és azon lelki szépről tanít, a' miben az istenség lakozik. — *Shaftesbury* gróf, és követője prof. *Hutcheson*, az erkölcsi belső érzés' alkotói, az erkölcsi szépről tanítanak. London 1720—1739. *Home* (később lord *Kaimes*) *Element of criticism*. Németül kiadta *Meinhard* — majd *J. G. Schütz* 1790—91. *Hemsterhuis* a' *Plato*' nyomait követé. Szép u. m. az, a' mi kevés időben legtöbb előterjesztést szerez bennünk. *D' Alembert* írt a' prosáról. *Popé* *Essay of criticism* Lond. 1743; német. *Dambeck* Prag. 1807; magy. *Kis Ján.* a' Sasban.

A' *kantiak*, mint tiszta értelmiek ide tartoznak. A' *Kant* előtti philosophusok a' szép mivészek' fogalmait kimélték. De *Kant* botránkoztató tétéleket kezdte hintegetni a' szépről. Ezeket *Herder* *Calligoneja*' 181 stb. levelein megrostálta. Hogy *Kant*ot mentegessük, szorosán előttünk tartjuk azt, hogy: a' mi szép, az a' teljes közepszeren van, és épen egyik végsőre (bel—v.

külsőre) sem tartozik. *A' szép* u. m. Kant: *fogalom, materiai érdek, és tökély' fogalma nélkül van* (das Schöne ist ohne Begriffe, ohne Interesse, ohne Begriff der Vollkommenheit). Annnyiban igazak ezek csak, a' menyenyiben a' conceptus, a' fogalom, tiszta belső, a' materiai érdek is vagy tiszta belső vagy külső, — a' tökély pedig a' tiszta okosságra tartozó — és így szorosán véve mint olyanok nem tartoznak a' szépre a' mi nem a' belső, nem is a' külső. *Krug* nagy logicus, mint láttuk, a' széptudományban is.

Winckelmann Geschichte der Künste des Alterthums Dresden 1764. — Anmerkungen dazu 1767 2. Theile. — ismét: Bécsben is 1776. — A' *Winckelmann* nagy mivész ismeretű munkáit kiadták: *Fernow*, *Meyer* és *Schulze* Dresdában 1808. Lásd *Heyne*: Berichtigung und Erläuterung *Winckelmanns*, a' göttingai tud. társ. írásai 1ső kötetében; úgy: *Lessing* kézirati jegyzeteit, melyeket *Eschenburg* adott ki: *Berlinische Monatschrift* 1788 — 6dik lev. — *Winckelmann* a' phantasia' mysticismusára, az ideal' túlságaira hajló.

Az újabb angol aesthetica kételkedni kezd.

Horatius de arte poetica, a' mivészti tagadós szabályokat hordja fel. Annál nagyobb hiba, positive bele esni, a' mitől ő magunkat óvni tanított.

NYIRY ISTVÁN,
m. t. társasági r. tag.

A' FÖLD' THEORIÁJA AMPÉRE SZERINT.

Földtekénk a' maga felületén erőszakos változásoknak olly feltűnő vonásait viseli, hogy azok a' társas élet' kevesbbé előrehaladt állapotjában is, magok-ra vonnák az ember' figyelmét; 's hogy ez ohajtáná tudni azoknak okát: annyira, hogy alig van mytholo-